

Celem niniejszej pracy jest krytyczna refleksja nad nowymi formami zaangażowania społecznego i debaty politycznej w społeczeństwie późnosocjalistycznym na podstawie oddolnych działań realizowanych w nieformalnych osiedlach Hawany. Zlokalizowane w peryferyjnych obszarach stolicy Kuby, osiedla te podlegają różnorodnym formom wykluczenia – od stygmatyzacji powszechnego kojarzenia z przestępczością i przemocą poprzez utrudniony dostęp do transportu publicznego i niewystarczająco rozwiniętą infrastrukturę po brak dostępu do podstawowych towarów. Kuba jako państwo socjalistyczne i latynoamerykańskie zajmuje pozycję szczególną ze względu na szereg polityk i systemów państwa opiekuńczego nakierowanych na przezwycięzenie mechanizmów strukturalnego wykluczenia, które jednak w obliczu głębokiego, wieloletniego kryzysu ekonomicznego nie tylko ujawniły swoją obecność, ale również pogłębiły się. Nieformalne osiedla w Hawanie, choć nie tak widoczne i masowe jak w innych krajach regionu, ujawniają szersze znamiona kryzysu instytucji państwowych i zjawisk nieformalnego mieszkalnictwa. Analiza materiału etnograficznego wskazuje, że napięcia wynikające z sytuacji wykluczenia i zanikiem instytucji państwa opiekuńczego na rzecz indywidualnej odpowiedzialności za własny dobrostan, rodzi potrzebę wytwarzania oddolnych strategii przezwycięzania marginalizacji. Kluczową kategorią dla zrozumienia badanych zjawisk jest nieformalność rozumiana w tym kontekście jako różnorodne praktyki poza ramami instytucjonalnymi nakierowane na „załatwianie spraw” (getting things done) – obecna przy tworzeniu oddolnych ekonomii, adaptację i przekształcanie zaniedbanych infrastruktur, czy wytwarzanie bliskich relacji z przedstawicielami instytucji państwowych i organizacji międzynarodowych.

Materiał badawczy wskazuje, że w miejsce państwa pojawiają się nowi aktorzy społeczni: instytucje religijne oraz lokalne inicjatywy społecznościowe. Zagospodarowują one przestrzenie wcześniej przynależące do opiekuńczych instytucji państwa. Oddolne inicjatywy w postaci projektów rozwojowych, które nakierowane są na poprawę warunków życia mieszkańców nieformalnych osiedli, zyskują na znaczeniu w tym nowym kontekście. W procesie tym, dyskursy rozwojowe, ideologia państwa socjalistycznego i kluczowe dla niej wartości poddane zostają krytycznej ewaluacji i redefinicji na potrzeby nowej sytuacji społeczno-ekonomicznej. Mimo trudności z jakimi, projekty te się zmagają, w szczególności niechęci ze strony pewnych instytucji państwowych, definiują one nową formę zaangażowania społecznego, i/lub politycznego. Czerpiąc z tradycji antropologii ekonomicznej i państwa, wskazuję, że to właśnie proces wytwarzania nieformalnych relacji pomiędzy grupami wykluczonymi a projektami rozwojowymi kluczowy jest do inicjowania i definiowania działań na szerszą skalę i negocjowania i domagania się działań instytucji państwowych. Analiza przeprowadzona została na podstawie materiałów badawczych zebranych podczas etnograficznych badań terenowych. Odbylem 3 cykle badawcze, które złożyły się na 9 miesięcy badań terenowych w Hawanie w latach 2018-2020. Moją podstawową metodą była obserwacja etnograficzna codziennego życia mieszkańców nieformalnych osiedli oraz działań projektowych rozwojowych. Przeprowadziłem również pogłębione wywiady z liderami projektów oraz mieszkańcami osiedli nieformalnych.

The aim of the dissertation is a critical reflection on new forms of social engagement and political transformations in a late socialist society. It is based on investigating grassroots initiatives formed in the marginalised communities of Havana. Being the products of migration towards a city without sufficient housing infrastructures, informal settlements are usually associated with marginality and crime. However, they also become spaces for the definition of grassroots strategies of overcoming marginality, both through different strategies of survival and thanks to the existence of community projects aimed at providing support for the marginalised groups. As such, informal settlements can help understand the ideological transformations that Cuba has been experiencing in recent years due to the ongoing economic crisis and adjustments that followed. My objective is to understand how these ideological transformations through practices of overcoming marginality translate into spaces for political change in Cuba. As I will show, these political spaces emerge out of the paradoxes of a late socialist country – as much as state institutions lend space to the development of grassroots initiatives, they are also reluctant to give up their power and influence. In the eyes of the citizens, the state becomes an antagonistic force contradicting its declared paternalistic character. Marginalised citizens develop strategies to “bypass” the state and its laws and not rely on welfare systems if not absolutely necessary, whereas leaders of community projects employ a variety of means to gain autonomy and not have to rely on semi-formal relations with state officials. This will bring me to considering how the shifting landscape of Cuba’s institutional system profoundly changes how its citizens relate to the idea of the revolutionary state. As I will also argue, new interpretations of the functioning of socialist values of solidarity and mutual help are defined. This dissertation will thus revolve around marginality. I look at it from two different perspectives which, as I will argue are connected to one another. On the one hand, I understand marginality as the situation of social exclusion, one that is experienced by many of the dwellers of the informal settlements in Havana. Not only are they spatially excluded from the “formal” areas of the city, but many of them also have difficult access to legal work, education, and healthcare. On the other hand, I analyse community projects that emerge as important social actors in their pursuit of shifting from the marginal role in the Cuban institutional system towards having a more lasting impact. It is through working with the local communities and defining new strategies for overcoming marginality that the community projects are able to establish their position. The recent economic transformation in Cuba led to the re-emergence of marginality and social exclusion as an important social issue which, as I will argue, resulted in the creation of political space for more pluralised approaches towards tackling these issues. I aim to uncover the mechanisms behind these changes and how they ultimately changed the relationship between the citizens and the state. I will demonstrate that from the feeling of abandonment or enmity from the state, contemporary citizens demand recognition of their rights and go beyond learning to get by without relying on the welfare systems. Community projects are but one expression of these changes and themselves emerge from grassroots strategies of collective mobilisation and social networks developed to survive in the economy of scarcity. This dissertation is based on a 9-month ethnographic fieldwork conducted during 3 research trips realised between 2018-2020. I focused on investigating the daily life of informal settlements and activities of community projects, and conducted in-depth interviews with community leaders and dwellers of informal settlements.